

Modstand

Noter

Der findes en omfattende litteratur om dansk modstandsbevægelse fokuseret især på dens sammensætning, individerne og dens aktiviteter. Særlig det sidste er beskrevet i litteraturen med et fokus på dramatiske aktioner og den tyske besættelsesmagts bekæmpelse af modstandsbevægelsen. Delaspekter af denne bogs emne, især modstandens politiske dimension, er grundigt studeret af især historikerne Jørgen Hæstrup, Hans Kirchhoff, Michael Kjeldsen, Bo Lidegaard, Henrik Lundbak, Morten Møller og denne bogs forfatter, herunder i Claus Bundgaard Christensen, Joachim Lund, Niels Wium Olesen og Jakob Sørensen: *Danmark besat. Krig og hverdag 1940-1945* (2005/2020). Se herom i litteraturlisten. Et centralt aspekt i denne bog, Danmarks Kommunistiske Partis efterkrigsplaner, er behandlet af denne bogs forfatter i "Danmarks befrielse – en mislykket revolution" (2009). Det specifikke fokus på DKP's er også grundigt behandlet af Michael Kjeldsen (især 1998 og 1999).

Bogen bygger overvejende på publiceret litteratur. I enkelte tilfælde er der dog anvendt arkivalier. D er ligesom den anvendte litteratur anført i litteraturlisten.

Modstand, tilpasning og erindring

Side 2

Om begivenheder rundt om i landet i forbindelse med befrielsen af Danmark: *Politiken*, 5. maj 1945; *Danmark besat* (2020), s. 631ff; Niels Wium Olesen: "Glædestimer og frimandskår. Befrielsessommeren i Esbjerg" i *Fra Ribe Amt* (1995), s. 299-323.

Side 3

Om Frihedsrådet: *Danmark besat* (2020), s. 459ff, s. 496ff.

Side 4

Aage Schochs tale: Filmen *Danmark i Lænker* (1946). Om Schoch: *Danmark besat* (2020), s. 460-467.

Side 6-8

Om forskellige motiver i modstandsbevægelsen: *Danmark besat* (2020), s. 393-396.

Side 7

Den danske regeringspolitik under besættelsen er gennem tiderne blevet givet forskellige betegnelser. Selv foretrak politikerne at kalde den forhandlingspolitikken, altså en relation til besættelsesmagten, hvor man ikke entydigt var underlagt denne, men også kunne varetage danske interesser i en forhandlingsrelation, hvor parterne grundlæggende

anerkendte hinanden og lyttede til, hvad der var enighed om, var gyldige argumenter. En overgang under besættelsen benævnte politikerne den også *samarbejdspolitikken*, fordi den betegnede et (angiveligt) stærkt internt dansk samarbejde mellem de politiske partier. Politikerne afstod dog snart hermed, da modstandsbevægelsen brugte begrebet som beskrivelse af et *samarbejde med besættelsesmagten* – altså en relation præget af frivillighed, hvor der også var fælles interesser. Efter 1945 har historikerne og den bredere offentlighed skiftet mellem begreberne, og hos førstnævnte anvendtes en overgang også et fremmedord for samarbejde, *kollaboration*, som især er inspireret af forskningen i den tyske besættelse af Frankrig. I denne bog bruges begrebet tilpasningspolitikken, da det forekommer mest præcist og uden for stærke ideologiske konnotationer. Politikken var fokuseret på tilpasning til omstændighederne, som de nu blev dikteret af krigens gang og ikke mindst besættelsesmagten i landet. Målet var i størst muligt omfang at tilgodese, hvad regeringen kunne blive enig om var danske interesser. At hjælpe allierede interesser var i sagens natur nærmest umuligt for regeringen, uden at undergrave sin egen politik, men nogen tilbøjelighed til at gøre det kan stort set heller ikke spores. Det var statsræsonen, statsegoismen, der stod i første linje. Tilpasningen kunne i visse situationer gå langt, men principløs var den ikke. Medvirken til jødeforfølgelser og dødsstraf afviste den. Det sidste viste sig, da regeringen den 28. august 1943 sagde nej til et tysk ultimatum om at indføre dødsstraf for sabotage og i stedet ophørte med at fungere indtil krigens slutning i maj 1945.

Side 8-9

Om sociologiske perspektiver på overgangen fra krig til fred og dennes revolutionære potentiale: Charles Tilly: *European Revolutions, 1492-1992* (1993), s. 6-12.

Side 9

Om den ustabile danske situation op til befrielsen: *Danmark besat* (2020), s. 618-630; Henrik Lundbak: "Modstandsbevægelsen i regering" Henrik Dethlefsen og Henrik Lundbak (red.): *Fra mellemkrigstid til efterkrigstid* (1998), s. 570.

Side 10

Om det politiske systems planer for inddæmning af modstandsbevægelsens politiske indflydelse: *Danmark besat* (2020), s. 655ff, 702ff; Niels Wium Olesen: "Tillidskrisen. Socialdemokratisk politik mellem fortid og fremtid 1943-1947" i Henrik Dethlefsen og Henrik Lundbak (red.): *Fra mellemkrigstid til efterkrigstid* (1998), s. 585-628. Citatet af Hedtoft er fra *Social-Demokraten*, 5. maj 1945 (der er ændret til moderne retstavning).

Side 11-14

Om dansk historiekultur om besættelsen: Claus Bryld og Anette Warring: *Besættelsestiden som kollektiv erindring* (1998); *Danmark besat* (2020), s. 702ff, s. 723ff, s. 729ff, s. 755-780. Citatet af Frode Jakobsen s. 11 er fra *Information*, 12. oktober 1945.

Krig i Europa

Side 16-21

David Reynolds: *From World War to Cold War. Churchill, Roosevelt, and the International History of the 1940s* (2006), s. 23-48, s. 99-120, s. 235-266; Tom Buchanan: "Anti-fascism and Democracy in the 1930s" i *European History Quarterly* 2002: 32 / 1 (2002), s. 39-58; Robert Paxton: *Vichy France 1940-1944: Old Guard and New Order* (1972); Martin Conway og Peter Romijn (red.): *The War for Legitimacy in Politics and Culture, 1936-1945* (2008).

Side 21-30

Niels Wium Olesen: "1940 i dansk politik" i Hans Frederik Dahl, Hans Kirchhoff, Joachim Lund og Lars Erik Vaale (red.): *Danske tilstande – norske tilstande. Forskelle og ligheder under tyske besættelsen 1940-1945* (2010), s. 49-78; Niels Wium Olesen: "»Fuldtud værdig og korrekt Optræden«. Politik, social kontrol og offentlighed under besættelsen af Danmark 1940-45" i *Passage* (2011), s. 24-44; *Danmark besat* (2020), *passim*.

Til modstand!

Side 32-35

Om modstandsbegrebet og dets definitioner: Peter Birkelund: *De loyale oprørere. Den nationalt-borgerlige modstandsbevægelses opståen og udvikling 1940-45* (2000), s. 414-418, s. 436. Om modstandens pionerfase: *Danmark besat* (2020), s. 386-404; Niels Wium Olesen: "»Fuldtud værdig og korrekt Optræden«" (2011), s. 35; Niels Aage Skov: *Brev til mine efterkommere* (2000), *passim*, citatet s. 35, s. 179.

Side 35-37

Henrik Lundbak: *Fra provokation til modstandskamp. Dansk Samling 1941-1945* (1995), *passim*; Niels Wium Olesen: "»Fuldtud værdig og korrekt Optræden«" (2011), s. 32ff.

Side 37-40

Danmark besat (2020), s. 315-326; Morten Møller: *Hvem er Nielsen? En fortælling om kommunisten og modstandslederen Børge Houmann* (2012), s. 95-149; Hans Kirchhoff: *Augustoprøret 1943. Samarbejdspolitikens fald 1-3* (1979), bd. 1, s. 218-263; Niels Wium Olesen: "»Fuldtud værdig og korrekt Optræden«" (2011), s. 35ff.

Side 40-43

Danmark besat (2020), s. 316-319; Niels Wium Olesen: "Danmarks befrielsen – en mislykket revolution" (2009), s. 31ff. Citatet om Mogens Fog er fra: Michael Kjeldsen: "Kampen er endnu ikke slut. Mogens Fogs dagbog april 1945" i *Historie* 1999 / 2 (1999), s. 218. Om Mogens Fog, se også biografien af Morten Møller: *Mogens Fog – en biografi*, bd. 1 og 2 (2009).

Side 43-51

Niels Wium Olesen: "Danmarks befrielsen – en mislykket revolution" (2009), s. 33ff. Brevveksling mellem Christmas Møller og konservative politikere findes optrykt i Jørgen Hæstrup: *Christmas Møllers Londonbreve* (1974). Citaterne fra både Mogens Fogs skrivelse til partiledelsen og brevvekslingen med Børge Houmann stammer fra kildeudgivelsen

Hans Kirchhoff og Aage Trommer (red.): *Vor kamp vil vokse og styrkes. Dokumenter til belysning af Danmarks Kommunistiske Partis og Frit Danmarks virksomhed 1939-1943/44*, Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie (2001), s. 609-626. (Der er ændret til moderne retstavning). Begge kilder er også analyseret i Niels Erik Rosenfeldt: *Verdensrevolutionens generalstab. Komintern og det hemmelige apparat* (2011), s. 375-381. Historikeren Søren Nielsen-Man har også skrevet om DKP's demokratibegreb i *Kurs mod demokrati? Kommunismens demokratigrundlag og DKP's demokratiopfattelse 1919-1947* (2008). Forfatteren til nærværende bog finder dog analysen heri utilfredsstillende, ukritisk og apologetisk over for DKP.

Side 51-56

Kommunisternes efterkrigsplaner er grundigt analyseret af Michael Kjeldsen: "Folkets vilje – landets lov'? Om DKP's overgangsprogram og demokratiet" i Henrik Dethlefsen og Henrik Lundbak (red.): *Fra mellemkrigstid til efterkrigstid* (1998), s. 447-500; "Kampen er endnu ikke slut. Mogens Fogs dagbog april 1945" i *Historie* 1999/2 (1999), s. 217-258.

Side 53

Den illegale presse udgjorde et vidtforgrenet alternativt mediebillende. Formålet var dobbelt. Dels at formidle nyheder om krigens gang og dansk politik, som ikke kunne bringes i den legale, censurerede presse. Dels at appellere til befolkningen om at støtte modstandsbevægelsen og for de særligt aktive at tilslutte sig denne. Blandt de større blade fandtes de borgerlige (centrum-højre) blade *Hjemmefronten* og *De frie Danske* samt modstandsorganisationen Ringens (centrum/centrum-venstre) *Studenternes Efterretningstjeneste*, *Folke og Frihed* og *1944*. DKP havde *Land og Folk*, men blandt de absolut mest udbredte og mest prestigefulde hørte bladet *Frit Danmark*, der formelt var tværpolitisk, men reelt var kommunistisk domineret. DKP's eget blad var *Land og Folk*, som efter befrielsen blev partiets legale partiblade. En særstilling fik *Information* fra efteråret 1943 og frem til befrielsen. Det var skrevet og redigeret af professionelle journalister med Børge Outze i spidsen. Bladet var tydeligt positivt indstillet over for modstandsbevægelsen, men var ellers grundlæggende upolitisk og mere nyhedsformidlende end decideret agiterende. *Information*'s journalister havde intet mindre end et fremragende kildenetværk i det politiske system og i centraladministrationen, hvorfra det også fra tid til anden engagerede lejlighedsskribenter. Bladet formåede at opretholde en høj grad af journalistisk troværdighed under meget vanskelige vilkår og i et illegalt mediebillende, der ellers var præget af stærke følelser og markante holdninger.

Side 57-58

Om Ranumkonventet: Ole Drostrup: *Ranumkonventet. Et studium i modstandsbevægelsens politiske historie 1944-1948* (1976), især s. 38-52.

En modstandsbevægelse i snor

Side 61-63

Niels Wium Olesen: "Danmarks befrielsen – en mislykket revolution" (2009), s. 36-39; *Danmark besat* (2020), s. 464-466; Niels Wium Olesen: "Tillidskrisen. Socialdemokratisk

politik mellem fortid og fremtid 1943-1947" i Henrik Dethlefsen og Henrik Lundbak (red.): *Fra mellemkrigstid til efterkrigstid* (1998), s. 585-601. Citatet af Hartvig Frisch er fra et dokument i Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv: Socialdemokratiets arkiv, ks. 20, "Hartvig Frisch's Foredrag på Roskilde Højskole 25. august 1944" (der er ændret til moderne retstavning).

Side 63-67

Palle Roslyng-Jensen: *Værnenes politik – politikernes værn. Studier i dansk militærpolitik under besættelsen 1940-45* (1978), *passim. Danmark besat* (2020), s. 473-479. Aage Trommers opgørelse over antallet af modstandsfolk: *Gads Leksikon om dansk besættelsestid 1940-1945* (2002), s. 389-392. Om Socialdemokratiets efterkrigspolitik: Niels Wium Olesen: "Tillidskrisen. Socialdemokratisk politik mellem fortid og fremtid 1943-1947", s. 601-615. Citatet af K.K. Steincke: Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, Socialdemokratiets arkiv, ks. 20 "Referat af Socialiseringsudvalgets Møde 24. november 1944" (der er ændret til moderne retstavning).

Side 67-71

Danmark besat (2020), s. 627-630. Om Ole Bjørn Kraft i de sidste dage af besættelsestiden: Ole Bjørn Kraft: *En konservativ politikers erindringer 1926-1945* (1971), s. 276-286; Bent Jensen: "Magten og æren. DKP's forestillinger om en folkedemokratisk magtovertagelse efter 1945" i Henrik Dethlefsen og Henrik Lundbak (red.): *Fra mellemkrigstid til efterkrigstid* (1998), s. 501-524; Aage Trommer: "Den danske modstandsbevægelse og efterkrigspolitikken" i Henrik Dethlefsen og Henrik Lundbak (red.): *Fra mellemkrigstid til efterkrigstid* (1998), *passim*. Citaterne af Vilhelm Buhl er fra talepapiret til det pågældende møde, som findes i Rigsarkivet: Vilhelm Buhls arkiv, pk. 2, håndskrevet notat til møde i Socialdemokratiets Forretningsudvalg 20. april 1945.

Side 71-72

Danmark besat (2020), s. 621-623; Bent Jensen: *Bjørnen og haren. Sovjetunionen og Danmark 1945-1965* (1999), s. 47-66, s. 67-82. Citatet s. 77 er fra s. 56 i Jensen (1999). Michael Kjeldsen: "'Folkets vilje – landets lov'? Om DKP's overgangsprogram og demokratiet" i Henrik Dethlefsen og Henrik Lundbak (red.): *Fra mellemkrigstid til efterkrigstid* (1998), s. 465-469.

Fred

Side 73-79

Danmark besat (2020), s. 639-691, s. 702-718. Om de sovjetiske agents vurderinger af Danmark i sommeren 1945: Bent Jensen: *Bjørnen og haren* (1999), s. 127-134. Citaterne s. 76 findes i samme s. 128 og s. 129. Citatet s. 77 findes s. 130. Ranumgruppens møde i Odense i juni er behandlet i Arne Mosgaard: *Fra Ranumkonvent til Odense møde* (1995), s. 3-7. Se også Niels Wium Olesen: "Change and Continuity in the Danish Elites. Social Movements and the Transition from War to Peace in Denmark, 1945-1947" i Stefan Berger og Marcel Boldorf (red.): *Social Movements and the Change of Economic Elites in Europe after 1945* (2018), *passim*.

Side 79-82

Enhedsforhandlingerne er grundigt behandlet i Mogens Nielsen: *Socialdemokratiet og enheden i arbejderbevægelsen 1943-45* (1978). Se også Niels Wium Olesen: "Tillidskrisen", s. 600; Bent Jensen: *Bjørnen og haren* (1999), s. 137f. Om *Frit Danmarks* oplag i sommeren 1945: Elias Bredsdorff: *Min egen kurs* (1983), s. 231. Om folketingsvalget i oktober 1945: *Danmark besat* (2020), s. 715-718.

Side 83-86

Østerling er citeret efter: Kjeld Østerling: "Tjekoslovakiet [sic!]. Landet, hvor Frihedsbevægelsen tog Magten" i *Frit Danmark*, 20. september 1946, s. 7 og 11. Benjamin Frommer: *National Cleansing. Retribution against Nazi Collaborators in Postwar Czechoslovakia* (2005), *passim*. Om DKP's fortsatte tanker om befrielsen som en mulighed for magtovertagelse: Bent Jensen: *Bjørnen og haren* (1999), s. 139; Morten Møller: *Hvem er Nielsen?* (2012), s. 226.

Den danske modstand

Side 88

For antallet af modstandsfolk: www.modstand.natmus.dk

Side 89

Episoden med Buhl og et muligt attentat på ham er anført i: Aage Staffe: *En smededreng går til modstand* (2000), s. 330f. Den kan dog ikke takseres til mere end en anekdote, da den er blevet bestridt af flere andre tilstedeværende.

Side 90-93

Om de stærke kræfter, der trak i retning af status quo efter befrielsen og formningen af den kollektive erindring om besættelsen: *Danmark besat* (2020), s. 755-780.

Side 92

Om DKP's medlemstal: Mathias Kjær Isaksen: *Danmarks Kommunistiske Partis storhed og forfald En undersøgelse af Danmarks Kommunistiske Partis op og nedgangstider fra perioden 1945-1948 og året 1956*, upubliceret speciale, Aarhus Universitet (2018), s. 14. Om *Land og Folks* oplag: Morten Møller: *Hvem er Nielsen?* (2012), s. 228. Om overvejelser hos fremtrædende politikere uden for DKP om at tilslutte sig partiet: Morten Møller: *Hvem er Nielsen?* (2012), s. 384 (note 238); Børge Houmann: *Martin Andersen Nexø og hans samtid* (1988), s. 361. Christmas Møller blev givet den ære at tale på DKP's Centralkomitemøde i midten af august 1945: Mette Møller: *John Christmas Møller. Politik forud for alt* (2019), s. 592. Den socialdemokratiske formand Hans Hedtoft fandt Christmas Møllers optræden dybt problematisk. Han mente, at Christmas Møller "stænkede de danske kommunister med duftende vande".

Side 93-94

Om den overordnede og langsigtede holdningsdannelse under besættelsen: *Danmark besat* (2020), s. 765-770. Om stemningsskift i befolkningen hen over årene 1943-1946 har historikeren Henning Poulsen formuleret en tankevækkende og plausibel analyse: "Går vi tilbage til rigsdagsvalget i marts 1943, rummede det vel en opbakning om samarbejdspolitikken, men ingen eksplicit afstandtagen fra aktiv modstand. At politikerne fordømte denne, lod sig forklare med, at de var nødt til at sige, som de gjorde. Omvendt kan vi under augustoprøret i 1943 hæfte os ved, at der ikke i nogen af de mange resolutioner, der blev vedtaget på folkemøder rundt omkring, blev rejst krav om at afbryde samarbejdspolitikken. Parolen »norske tilstande«, der var formuleret under demonstrationerne i København mod Danmarks tiltrædelse af Antikominternpagten i november 1941, forekom ikke. At urolighederne skulle føre til det sammenbrud, der faktisk indtraf den 29. august, var vel tilsigtet af modstandens overvejende kommunistiske inderkreds. Men det var ikke på det grundlag, den fik befolkningens tilslutning. Selv om vi i dag kan konstatere, at der gik et skel mellem politik og modstand, er det ikke givet, man i samtiden betragtede det på samme måde. Hvis BBC's toneangivende udsendelser til Danmark har fulgt de instrukser, der gjaldt i 1942-43, skulle de nok støtte modstanden, men ikke generelt lægge politikerne for had. Det var utvivlsomt muligt at betragte modstand som ønskeligt og politisk samarbejde som betryggende. Måske er det frugtbart at sammenligne modstandsbevægelsen med de senere folkebevægelser, der nok prægede opinionen i fremhævede enkeltspørgsmål, men ikke i større omfang forrykkede den politiske balance. Måske var hverken valget i marts 1943 eller valget i oktober 1945 udtryk for, at befolkningen lagde afstand til modstandsbevægelsen, og augustoprøret i 1943 lige så lidt for, at den lagde afstand til politikerne. Det kunne tænkes, at danskerne i almindelighed – måske med vekslende accent – støttede begge parter. Det er ingen logisk tanke, og de, der med sig selv ved, at deres holdning og tankegang er ganske konsistent, må naturligvis afvise den. Men vi andre skulle måske alligevel tænke os om en ekstra gang." Citatet stammer fra Henning Poulsen: "Hvad mente danskerne" i *Historie*, bd. 2 (2000), s. 323.

Side 96

Begrebet "sikkerhedsliggørelse" / "securitization" er introduceret af den danske politolog Ole Wæver: Barry Buzan, Ole Wæver og Jaap de Wilde: *Security. A new Framework for Analysis* (1998). Gallupundersøgelsen fra 1948 er omtalt i Bo Lidegaard: *Kampen om Danmark 1933-1945* (2005), s. 575.

Side 97

Niels Helveg Petersens påkaldelse af Anden Verdenskrig og Hitler findes i "Europa i krig. Helveg fortryder intet" i *Børsens Nyhedsmagasin*, 12. april 1999.